

TORSTEN HÄGERSTRAND

SOM AMANUENS vid Stockholms Högskolas Geografiska Institut hade jag bl.a. att sköta biblioteket. En dag år 1953 kom en avhandling från Lund med den obegripliga titeln *Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt*. Hur skulle den katalogiseras? Jag var tvungen att läsa den. Det blev en läsning som förändrade min syn på geografisk vetenskap. Torsten Hägerstrand skulle sedan gång på gång under ett halvt sekel överraska med nya uppslag, öppna nya perspektiv. År 1976 valdes han in i Vitterhetsakademien och togs omedelbart i anspråk som vetenskaplig ledare av akademiens första stora offentliga konferens, ”Människan i tekniksamhället”, som avhölls i januari 1977. När han år 1994 fick IVA:s stora guldmedalj honorerades han som ”vårt lands främste teknikfilosof”. År 1996 tilldelades han av vår akademi Ann-Kersti och Carl-Hakon Swensons pris.

Stig Torsten Erik Hägerstrand, som mot sin vilja måste byta Stig mot Torsten som tilltalsnamn, då det fanns två Stig i klassen, föddes den 11 oktober 1916 i Moheda, där hans far var en hembygdsengagerad folkskollärare. Efter studentexamen i Växjö och militärtjänst under krigsåren läste Hägerstrand konsthistoria, statskunskap och geografi i Lund. Som amanuens fick han ett rum på ”geografen” att bebo, en miljö han trivdes i.

I geografin lockade det globala perspektivet och det integrativa uppdraget i ett ämne som gick över fakultetsgränser. Men han fann att det i Lund bedrevs mycket deskriptivt och hade väl övergivit det om inte professor Edgar Kant kommit som flykting från det sovjetockuperade Estland. Kant hade i Tartu utvecklat en helt ny typ av regional analys med tillämpning av den tyske geografen Walter Christallers centralortsteori från 1933. Mot den traditionella geografins statiska bild av homogena regioner ställdes bilden av dynamiska centrerade regioner i ett hierarkiskt system av över- och underordnade centra. Kant öppnade världen och geografins möjligheter för Hägerstrand. Dennes första projekt, initierat av professorn Helge Nelson, som studerat svenskbygderna i USA, var att studera utvecklingen i emigranternas hembygd. I flera somrar satt Hägerstrand och blivande hustrun Britt och excerperade kyrkböcker för att följa varje person i hela befolkningen i Asby socken genom 100 år från 1840 till 1940. ”Detta arbete grundlade min världsbild”, har Hägerstrand sagt, ”ett områdes utveckling utgörs av sammanflätade biografier av människor och ting i en kontinuerlig transformering”.

Manuellt hade skapats en då världsunik corpus på 10 000 personbiografier, som med tiden blev referensmaterial för en lång rad revolutionerande studier av geografisk mobilitet och migration på alla skalnivåer. Här framträdde geografiska lagbundenheter som kunde beskrivas matematiskt. Med inspiration från folklivsforskaren Sigfrid Svensson genomförde han i samma område sitt banbrytande avhandlingsprojekt om innovationsförlopp. I avhandlingen visade Hägerstrand att geografiska fördelningsmönster kunde vara ögonblickstillstånd i en delvis slumpstörd spridningsprocess. Med experimentell s.k. Monte Carlo-simulering gav Hägerstrand geograferna en metod att skilja ut specifika styrfaktorer från slumpmässiga. När avhandlingen i USA översatts till engelska spreds idéerna över världen och forskning kring innovationsförlopp och simuleringsmodeller växte fram till en hel vetenskapsgren.

Hägerstrands Lund blev ett Mecka för både kulturgeografer och andra

samhällsforskare. Vid sidan av ett par amerikanska institutioner, som Hägerstrand besökte, blev Lund ett centrum för den vetenskapliga förnyelse av kulturgeografin som fick sitt genombrott vid IGU-kongressen i Norden 1960.

Ett lysande exempel på bärigheten och framsyntheten i Hägerstrands idéskapande ger en 20-sidig uppsats i *Svensk Geografisk Årsbok* 1955, då Sverige fått sin första dator, matematikmaskinen BESK, om ”Statistiska primäruppgifter, flygkartering och data processing maskiner. Ett kombinationsprojekt”. Hägerstrands förslag till koordinatsättning av Sveriges fastigheter förverkligades i ett 25-årigt statligt projekt och blev till världens modernaste fastighetsdataregister. Alla till fastighet relaterade data blev tillgängliga för avancerade rumsliga analyser oberoende av landets administrativa indelning. När SCB kunde utge den första helt datorbase-
rade befolkningskartan över Sverige på 1990-talet dedicerades den till

Torsten Hägerstrand. Idén från 1955 har på många sätt bidragit till utvecklingen av GIS (Geografiska Informations System), idag oundgänglig inom olika samhällssektorer världen runt och en stor tillväxtindustri.

Torsten Hägerstrand blev professor i Lund 1957. 1971 inrättade samhällsvetenskapliga forskningsrådet en personlig forskarprofessur som han innehade till pensionen 1982. Till professuren var knutna medel för en forskargrupp med inriktning på grundforskning inom geografisk teori. Det gav Hägerstrand möjlighet att helt ägna sig åt sitt huvudproblem, att ge geografin som ett integrerande ämne över traditionella vetenskapliga gränser mellan natur, samhälle och individ en sammanhållen, ämnesegen teoribas.

Hägerstrand visade gång på gång hur den fortgående specialiseringen inom forskningen gjorde helheten allt svårare att förstå. Han gav sin ansats till geografisk basteori beteckningen ”tidsgeografi”. Med tidsgeografisk analys ville han också visa vägar att förbättra samhällets fysiska struktur ur individens perspektiv. Ett kärnbegrepp i Hägerstrands tidsgeografi är ”förloppslandskap”. Med utgångspunkt i livstidens och livsrummets ändlighet beskrev han verkligheten i tids- och rumsbudgettermer, elegant åskådliggjort i ett tredimensionellt grafiskt notationssystem, som blivit tidsgeografins signum och arbetsinstrument.

Under de s.k. rekordåren på 1950- och 1960-talet accelererade den samhällsomvandling som hänger samman med teknisk och ekonomisk tillväxt. Geografiskt mest tydligt yttrar den sig i befolkningskoncentration. Hägerstrand initierade och gav idérika bidrag till ett forskningsprogram vid samhällsvetenskapliga forskningsrådet, gemensamt för alla kulturgeografiska institutioner i landet, kring ”urbaniseringsprocessen”. Ett exempel på Hägerstrands förmåga att klä sina tankar i uttrycksfulla ord är hans sammanfattning av den hundraåriga samhällsomvandlingen som övergången från ett vertikalt länkat samhälle till ett horisontellt länkat. Man tvingas tänka igenom innebörd och konsekvenser av detta synsätt.

En krets geografer med Hägerstrand i spetsen knöts till ett nytt organ

inom regeringskansliet, ERU, expertgruppen för regional utredningsverksamhet för att ge statsmakterna vetenskapligt underlag till regional politik och fysisk planering. Det gällde kommun- och länsindelning, lokalisering av offentlig service (skolor, sjukhus etc.), transportnätet, centralortssystemet. Därtill kom den fysiska riksplaneringen för skydd av natur- och kulturvärden i landskapet. Hägerstrand knöts också till det av Europeiska kulturfonden initierade framtidsprojektet "Europe 2000" som tidigt visade på de problem med bl.a. sysselsättningen som de postindustriella samhällena skulle möta.

Inför FN:s befolkningskonferens i Bukarest 1974 fick Hägerstrand uppdraget att med en arbetsgrupp författa den svenska rapporten. Det blev en nyskapande studie av "Ett folks biografi", grundat på världens bästa befolkningsstatistik. Skriften *The Biography of a People. Past and Future Population Changes in Sweden* kom att bli läromedel både hemma och utomlands.

På Hägerstrands förslag i en arbetsgrupp knuten till statsrådsberedningen skapades "Samarbetskommittén för långsiktligt motiverad forskning" som under hans ledning kom att stå bakom en lång rad publikationer.

Drivkraften i Hägerstrands vetenskapliga verksamhet var hans oro för att i den fortgående specialiseringen inom all vetenskap helhetsperspektivet på det komplexa systemet människa-samhälle-natur helt förlorades. Barndomens levande landskap, förklarat av pappan, skolläraren, var den starka kärnan. "Min linje har hela tiden varit att försöka överbrygga barriären mellan humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap" har Hägerstrand skrivit. Han hoppades att den Academia Europaea han var med och grundade skulle medverka till att övervinna de akademiska gränserna. Han beklagade särskilt att ekonomin en gång skiljde ut sig från ekologin. Som president i "Regional Science Association" skrev han den manande uppsatsen "What about People in Regional Science?"

Hägerstrand togs i anspråk för en lång rad uppdrag, nationellt och internationellt i forskningsråd och -fonder, forskningsberedningen,

OECD, EFTA, Internationella Geografunionen och European Science Foundation. Han fick högsta geografiska utmärkelser i USA, Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Danmark och Sverige, hederstiteln Akademiernas vid Finlands Akademi och IGU:s särskilda utmärkelse Lauréat d'Honneur. Han fick fem hedersdoktorat, tre i Storbritannien, i USA och Norge, ledamotskap i fem svenska akademier och hedersledamotskap i fem utländska akademier och lärda sällskap.

Torsten Hägerstrand har tillägnats fyra festskrifter, jämte en bok med valda uppsatser ur hans egen spridda produktion, med en rubrik ur hans egen penna: *Om tidens vidd och tingens ordning*. Citeringsfrekvensen ur Hägerstrands skrifter är överväldigande.

Torsten Hägerstrand fäste inget avseende vid yttre makt- eller statussymboler och stack gärna håll på högfärdsblåsor med ett uddigt skämt. Hans enkla och miljömedvetna livsstil var genuin. Han ägde ingen bil, men sågs ofta på cykel i Lund. Han ville ägna sig åt att tänka, inte styra och ställa med andra och blev mer känd ute i världen än i Lund. Han berättade en gång om ett kuvert han fått av en amerikansk kollega, ett brev adresserat till Professor Torsten Hägerstrand, Lund University, Lund, Sweden och påstämplat "Retur avsändaren. Adressaten okänd på uppgifven adress".

Torsten Hägerstrands sökande och sprudlande intellekt var förenat med stark social medvetenhet och mänskligt medkännande, grundat i barndomsminnen från en fattig bygd, där han börjat sin karriär med att hjälpa far med hembygdsförening och föreläsningförening.

Staffan Helmfrid